

Григорій Білоус

Слово про Ліну Костенко

До 80-річчя від дня народження

Замість епіграфа до розмови про неповторну особистість Ліни Костенко і про її творчість пропоную з пам'яті один із найкоротших перших віршів Віталія Коротича, присвячений музиці Людвіга Ван Бетховена:

Музиці тій не малят колисати:
Душі вона трясє.
Вірші б колись отакі написати?
І все!

Не написав. А Ліна Костенко впевнено заявила:

Ще кожен палець сам собі Бетховен.
Ще все на світі гарне і моє.
І світить сонце оком загадковим.
Ще слів нема. Поезія вже є.

У многих нинішніх авторів слова вже є, поезії — немає. Може, саме тому вони називають свою писанину просто *текстами*. А Ліна Костенко створила *неповторні* строфи, *потрясаючі* романи у віршах!

Це слово про Ліну Василівну я хотів би озглавити так, як вона назвала свою доповідь на симпозіумі, присвяченому 120-річчю від дня народження Лесі Українки:

«Геній в умовах заблокованої культури»,

бо за умов споконвічної заблокованості української національної сутності доводиться жити й невтомно працювати їй самій. Нині Ліні Костенко — 80. А її Слово — й досі таке ж молоде, як півстоліття тому. Воно приходило й приходило до багатьох українців (на жаль, не до кожного): до одних — в юності, до інших — у пору їхнього середньоліття, а декому випало щасливо погорнутися до нього на схилі свого віку. Чим раніше западає воно в людську душу, тим вона рік у рік духовно багатшає, бо Лініне Чесне Слово стоїть на сторожі душевної чистоти і громадянської справжності сучасних українців: адже бути діяльним патріотом і не любити поезію Ліни Костенко — неможливо. Гадаю, не треба багато розповідати про Ліну Василівну — краще безпосередньо звернутися до її поезії, бо глибинніше й точніше за неї не скажеш.

Пропоную хоча б ось цей вірш:

Усі вже звикли: геніїв немає.
Поснулим душам звелено хропти.
Епоха несприятлива — ламає
Іще в колісці геніям хребти.

Колись, давно, були якісь гіганти.
Тепер зручніші виміри — пігмей.
Напівнездари та напівталанти,
в космічний вік — дрімучий Птолемей.
І живемо. Земля ще нас тримає.
А вже мистецтво ждять перестає.
Усі вже звикли: геніїв немає.
А що, як є? Зацькований, а є?!

А що, як він між нами ходить, геній?
Вивозить з бруду цей потворний час.
Що, як за це вже зараз в наших генах
Нащадки наші зневажають нас?!

Вчитаймося, вслухаймося, вдумаймося у кожен рядок цього болючого, майже автобіографічного вірша. Ліна Костенко і є той, нині суцільний, геній, котрий майже не відходить від свого письмового столу, *вивозячи з бруду цей потворний час*. Перечитуючи все, що вона оприлюднила, хочеться цитувати буквально кожен вірш, бо в ньому є часточка вселюдської душі. А вона у багатьох недавніх виборців, як і численних новітніх владців, невиліковно хвора. «*Їхня влада — це дволикий Янус із обличчям правди і брехні*», — писав я в одній зі своїх поем. Вже стільки було в нашому житті брехні, стільки влилося в людські душі мовленої й співаної неправди, що очисні критичні суспільні споруди не можуть рятувати їх від подальшого забруднення стічними псевдопоетичними і вульгарнополітичними водами. Держава ж або не помічала прогресуючої бездуховності, або лише кволо дбала про її подолання. «Ми були членами Національної ради з питань культури і духовності при Президентові — нічого не змінилося», — констатувала Ліна Костенко під час недавньої презентації перевидання роману у віршах «Берестечко». Є у неї щемкий і в той же час велими іронічний вірш, на який, можливо, не всяк звертав належну увагу, тому наведу його весь:

Пливли ми ввечері лиманом.
Моторчик чакхав спроквола.
Деся там за морем, за туманом
Уже Туреччина була.

Співали пісню ми про Байду
і про турецького царя,
як Байда стрілами глобально
царя у голову ціля.

А хтось виводив тонко-тонко,
Гули замріяні баци.
В туман, лиман, у річку Конку
Впадали наші голоси.

І так нам вільно, так повільно,
таке роздолля степове!?
що так ніхто і не помітив,
що човен далі не пливе!

Чи, мо', наскочили на камінь?
Чи, мо', бензину вже не є?
Підводне царство з павуками
Нам зрушить з місця не дає.

А ми ж про це не мали й гадки.
Сміється Байда з даліни:
— Що, доспівалися, нащадки?
Зіпхніться перше з мілини.

Вірш написаний давно, та в ньому віддзеркалюється знову й знову повторювана ситуація, яка зумовлює сприймати два останні його рядки в дошкульнішій редакції: «Що, добрехалися, нащадки? Зіпхніться врешті з мілини!». Перепрошую Ліну Костенко за це читацьке свавілля, але за нинішніх суспільних обставин проглядається саме таке прочитання.

«Історія української літератури всіх минулих століть, але передусім двадцятого — це історія несвободи і цензурних утисків. У зв'язку з цим це ще й значною (і надто значною) мірою історія пристосуванства, боягузтва, зрадництва та колаборації. А також не надто героїчна історія побутових доносів, анонімних сигналів, парткомівського стукацтва й тихого алкоголізму. Іншими словами, це — історія Спілки письменників України, історія їхньої, письменників України, спільноти, їхньої спільності».

Юрій Андрухович,
Абсолютний слух // Дзеркало тижня. —
2005. — №10, березень

Той же Андрухович казав, що Ліна Костенко навчила українську поезію виразному вимовлянню вголос многих замовчуваних речей. Можна стверджувати, що вона у своїх творах дуже точно наголошувала і наголошує на найсуттєвішому — на стосунках поета і влади, точніше — влади і поета.

Ось ще один фрагмент виступу Ліни Костенко на презентації:

«За радянської влади ми не мали свободи, перевіряли кожну строфу. Тепер — свобода, незалежна Україна, і ми знову опинилися бозна в якому становищі... Молодь не підготовлена почала висловлюватися нецензурно — для них це вияв свободи. Як я могла це витримати? Що могли відчутти шістдесятники, які знали, що таке свобода в умовах несвободи? Я тоді вирішила: «Не хочу грати жодної з ролей у цьому сатанинському спектаклі». Тоді вийшла з НСПУ і пішла в Чорнобильську зону... Зізнаюся вам, що це для мене була еміграція. Я там знайшла свою Україну. Отам, де Україна вмерла, отам вона є...

Хтось сказав, що руки опускаються, ні до чого немає бажання.

Я й зараз не бачу поразки. Адже є високовольтна лінія духу, яка проходить крізь усі віки, і ми повинні до неї підключитися. Це буде рух опору...».

Ліна народилася в сім'ї вчителів, батько у 1936 році був репресований і на десятиліття вивезений із України, мати була вчителькою української мови й літератури, а нині поетеса Ліна Костенко спонукає українців бути справжніми патріотами. Коли письменник Феодосій Роговий — чудовий прозаїк, лауреат Шевченківської премії, активний поборник врятування від затоплення Кременчуцьким морем його рідного Посулля — сказав дуже емко про себе. Нехай його вислів буде за другий підзаголовок цієї розмови про Ліну Костенко:

«Я світові потрібен як приклад, як можливість»

Таким прикладом виняткової непоступливості тоталітарній і просто споконвічній чиновницькій сваволі впродовж усього свого подвижницького життя є Ліна Василівна. Коли у 1968 році вона відверто підтримала В'ячеслава Максимовича Чорновола, кинувши йому букет квітів на судовому процесі, — після виходу трьох перших поетичних збірок їй стали забороняти друкуватися. Комфортно облаштувати своє життя за рахунок конформізму вона не захотіла. А коли друкарський набір збірки «Зоряний інтеграл» із передмовою Степана Крижанівського був розсипаний, коли рукопис «Княжої гори» міг згоріти під час невідповідної пожежі у видавництві «Радянський письменник», проте разом із рукописом книги «Журавлиний крик» Романа Іваничука був щасливо врятований — вона зацікавилася, гірко мовивши устами своєї Музи: «Я пішла, як на дно», що благопристойні колеги тоді витлумачили, як своєрідну внутрішню еміграцію (я на власні вуха чув це з уст Платона Воронька). Тоді, за словами Ліни Василівни, многи справжні патріоти «йшли в мовчання, як у підпілля». А коли за сприяння Бориса Олійника була нарешті видана збірка поезій «Над берегами вічної ріки», а за нею побачили світ «Сад нетанучих скульптур», «Неповторність», що вийшли в час тривалого голоду на правду, на щирість, на справжню громадянськість, люди в книгарнях ставали в черги за її книгами, як за хлібом насущним. Ліна, котра народилася в голодні 30-і роки, знала в період духовного безхліб'я справжню ціну хлібові духовному.

24 травня 1964 року до 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка було підпалено відділ україністики Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР. У тому вогні горіли й книги Ліни Костенко. Після пожежі київські студенти подарували їй врятований обгорілий томик її творів. Недарма «Маруся Чурай» починається розділом: «Якби знайшлась неопалима книга» — неопалима, наче купина. Цей гострослівний за історичною тематикою і щемкий за вкладеними

в нього почуттями твір і справді згідні біблійному терновому кущу, який горить і дивно не згорає. Ліна Костенко писала про Марусю Чурай: «Це дівчина не просто так, Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа... Таку співачку покарати на горло — та це ж не що, а пісню задушить». Так і хочеться сказати про Ліну Костенко, що вона — Маруся Чурай ХХ століття. Адже Поетеса також була ніби покарана на горло — замовчувана довгих 16 літ. Але тоталітарна система не задушила її пісню.

На багатьох її творах цензори і впливові владці ставили перекреслювальний хрест, який усупереч їм перетворювався на знак додавання, котрим поезія Ліни Костенко приплюсовувалася до неспростовних геніальних надбань світової літератури. На думку Леоніда Новиченка, поетична сповідь Ліни Костенко набувала впливовості проповіді. І якщо такого проукраїнського проповідника, як Ліна Костенко, люди недочувають — множитися число недовихованих українців, яких доречніше було б називати недоукраїнцями.

Іван Михайлович Дзюба вважає, що Ліна Костенко впродовж усього свого творчого життя пише велику книгу нашого народу. Власне, дописує її. Тому з таким нетерпінням люди очікують її нового роману з химерною назвою «Записки українського самашедшого». Поетеса стверджує: «У того немає гордості, хто скиглисть і скаржиться». Ліна Костенко ніколи не скиглила і не скаржилася. Вона невтомно працює. Ночами. Це наш незгасний нічний поетичний світильник. Маяк, що позначає рятівний берег справжнього громадянства у безмежному морі суспільної неприкаяності.

У її віршах немає веломовності (т. т. демонстративного мудрування), її Слово завжди аргументоване. Вона називає речі їхніми справжніми іменами, інколи метафоричною хитринкою обходячи недобачливу цензуру. Шевченко вдавався до «подражанія» псалмам. А ось такий варіант 10-го Давидового псалма пропонує Ліна Василівна:

Великий Боже! Все обсіли хами.
Веди мене шляхетними шляхами.
І не віддай цим людям на поталу, —
Вони вже іншу віру напिताли.
Одплач в мені, одплач і одболи, —
Вони ж моїми друзями були!

Після хрущовської відлиги «Кратер вщух. Погасли критерії. Бунтарство перенесене в кафетерії» (це рядки вірша, присвяченого художникові Дегá) вона категорично заперечила позицію простосуванства.

Прости мені, мій змучений народі,
Що я мовчу. Дозволь мені мовчати!
Бо ж сієш, сієш, а воно не сходе,
І тільки змії кубляться й сичать...

«Ті, хто руйнував Україну, приходили, відходили й знову прийшли до влади, — зауважила

на презентації «Берестечка» цьогорічний лауреат Шевченківської премії Оксана Пахльовська. — Ніколи не переможе те, що віджило. Але це не дає підстав спокійно чекати, ми повинні діяти».

Як діяти? А так, як це робила і робить Ліна Костенко.

Нікому зі світових поетів упродовж багатьох століть не спадало на думку якось інакше поглянути на відому біблійну легенду про заборонений райський плід. І тільки Ліна Костенко за підцензурної доби відважується ось на таку неперевершену іронію:

Зажурилася Єва, і Адам заклопотаний ходить,
і посивілі хмари висмикує Бог з бороди.
Щось у цьому раю вже нічого не родить,
Вже нічого не родить, тільки родять запертні плоди.
Бог трясє кулаками: та що це настало за врем'я?!
Кинеш оком з небес, а запертні плоди оніно!
Єва сушить узвар, Єва робить із них варення,
Засипає у бутлі, і вже шумує вино!
Бог їй каже: о жінко! Ти ж тільки слабе створіння.
Ти забула, що я унатурив тебе із ребра?
Не скузуйся зі мною, бо із того варіння,
Бо із того варіння не буде тобі добра.
А вона йому каже:
— На те ж воно, Господи, й літо,
Щоб плоди достигали. І що ж ти створив за світ?
Ще ж немає ні людства, ні преси, ні головліта,
а цензура вже є, і є заборонений плід!
Бог тоді до Адама:
— Ти приборкай свою половину,
Бо ж, анахтемська віра, отак розпустилася, ич!
— Я б їй, Боже, зварив незапертну якусь картоплину,
так збутвіло ж усе. І не родить в раю ані гич.
І підкрався тоді до Адама Змій-Іскуситель,
підтягнув портупею та й муркоче ласо, мов кіт:
— Тут же є гнилички, тебе ж хоче спасти Спаситель.
Ну зірви, ну скуштуй хоч один незапертний плід!
Безпринципний Адам хоч боявся божої довбні,
А сказав, потонувши по самі вуха в гріху:
— Коли ж, Боже, плоди незапертні — такі неводобні,
і червиві такі, що тільки й сказати: тьху!
— Так за те ж, що ви їли плоди запертного древа,
Покараю вас тяжко і безсмертія вам не дам!
Чимчикує із раю репресована Єва...
І трюхикає вслід «поражонний в правах» Адам...

А тепер ще одне суттєве зауваження із її виступу на презентації «Берестечка»:

«Ми хотіли чогось кращого, незалежності, достойної держави. Тут говорили про поразку. Але чи ми програли? Так іде історія. Це її кроки. Ми повинні набратися сили, спокою, доброго гумору, бо в слюзах можна втопитися».

Особливої читацької уваги потребують вірші, що складають розділ «Силуети» книги вибраних творів Поетеси. Це ніби різьблені точним, нерідко іронічним різцем неповторні портрети митців зі світовим ім'ям. Пригадуєте вірш про художника Верне́, котрий попросив прив'язати його до щогли під час грози, щоб краще збачнути її суть? Ліна Костенко ніколи не ховалася од суспільних негод, тому не випадково цей вірш завершується так:

Є на світі багато історій,
А прохання у мене одне:
Коли буде гроза на морі,
Прив'яжить до щогли мене!

Її щоглою в грозові тоталітарні роки була вісь Шевченкової долі. Ліна Костенко — духовна його донька.

У «Силуєтах» вона зрідні великим. Тут і Ван Гог, і Мікеланджело Буонарроті, і Ліст, і Галілей, і Аполлінер, і Етель-Ліліан Войнич, і Пушкін, і Шевченко... «В безсмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!» — так болісно закінчує Ліна Костенко свій вірш «Астральний зойк». А у вірші «Княжа гора» не з меншим душевним щемом вона словами Т.Г. Шевченка звертається до отчого краю: «Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку. Поети твої — і ті вже тобі чужі».

Тема стосунків митця і влади відлунилася у віршах про Івана Сошенка, наспіх похованого в Корсуні при дорозі, про Льва Толстого, котрий намагався втекти од брехливого світу і не зміг, тому й вірш про нього закінчується майже розпачливим зойком: «Тікати? Доженуть!». А у вірші про Іму Сумак — співачку з унікальним діапазоном голосу від сопрано до басу — згадується зникле плем'я інків, з назвою якого перегукується наше слово інакодумці. Згадаймо вірш Ліни Костенко про опального Бориса Пастернака і загнану обставинами есесерівського режиму в зашморг Марину Цветаєву, останньою сторінкою життя якої була заява про те, щоб її — одну з найвидатніших російських поетес — взяли перемивальницею посуду в ідальню Літфонду. Згадаймо Григора Тютюнника, про якого Ліна Костенко, виступаючи 5 грудня 1990 року на ювілейному літературно-мистецькому вечорі, присвяченому 60-річчю від дня Григорового народження, казала, що він писав у тісній квартирній комірчині обличчям до стіни — до тієї непереступної стіни байдужості, котра споконвічно вибудовується майже перед кожним сущим генієм, — пам'ятаймо цього Лицаря Правди, якого призвели до самогубства літературні й владні пігмеї.

Не можна обминути увагою вірш про австрійську письменницю Інґеборґ Бахман, що згоріла у власному помешканні, яку ніхто не кинувся рятувати, бо всі спали. Від цього вірша сучасний вдумливий читач перекидає уявний місточок до самоспалення Олекси Гірника 21 січня 1978 року на Тарасовій горі на знак протесту проти приниження національної гідності українців, нищення рідної мови і культури. «У приниженні не можна жити й перемагати. Думаю, що український народ досі не переміг через те, що переживає дуже велике історичне приниження...», — скрушно мовила Ліна Костенко на презентаційній зустрічі.

Творчість багатьох справжніх українських письменників була й залишається жертковним духовним самоспаленням в ім'я України, а їхні твори є своєрідним попелом Клааса, котрий мав би стукати в наші груди. Стукає, але, на жаль, не в кожні, ба, не всякі люди й чують оте стукання, якщо душі їхні сплять. Одвічній самотності великих, приреченості на марне офірування присвячений вірш про духовне єднання Поетеси з відомими постатями людства:

...І натовпом розтерзана Іпатія,
І Галілей, осміяний не раз,
Якась звичайна людяна симпатія,
А не канони поєднали нас.
І просто сум. І просто вечоріє.
Ти розплітаєш мислі і косу.
А ти, Склодовська, змучена Маріє,
Бувало й так, що не бувало й су?
Ти схуд, Джордано. Одіспався б трохи.
Ти ж був дитя, вони вважали — тигр.
Ти все віддав для людства, для епохи.
Чи ти хоч, хлопче, налюбитись встиг?
А ти, Домбровський, ти почав курити?
Ти так і вмер, Тарасе, в самоті?
Тебе ще різні викличуть спірити.
Пошли їх к чорту, бо це саме ті.
Це ті. Ті самі. Саме ті, котрі
Тебе вбивали. В тому весь і сміх —
перпетуум мобіле історії:
мої убивці — правнуки твоїх.
Худенький Гус... Вони його зв'язали.
Їм не відсохли руки по плече.
А ти — блюзнір, подвижнику Везалій?
Тобі досадно? Це тебе пече?
А ти забудь. Страждати — некрасиво.
Будь оптимістом, он як наш Тарас...
Десь міцно спали прогресивні сили,
Не врятували жодного із нас.

«**Душа шукає слів, як молитов**», — зізнавалася Ліна Костенко. Пропоную цей вислів як ще один підзаголовок до розмови про неї. Ліна Василівна подала ось такий приклад молитовної поезії:

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.
Лиш не зроби слухняною рабою,
Не ошукай і крил не обітни!
Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
І не приспи, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
Важкого сонця древню булаву.
Не дай мені заплутатись в дрібниціях,
Не розміняй на спотички доріг,
Бо кості перевернуться в гробниціях
Гірких і гордих прадідів моїх.
І в них було кохання, як у мене,
І від любові тьмарився їм світ.

І їх жінки хапали за стремена,
 Та що поробиш — тільки до воріт.
 А там, а там... Жорстокий клекіт бою
 І дзвін мечів до третьої весни...
 Моя любове! Я перед тобою.
 Бери мене в свої блаженні сні.

Про що цей вірш? Про кохання? Так. Про любов до України? Так. Він як і найщемкіша новела Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» — любові всевишній присвячується.

А тепер я хочу відзначити виняткову гідність Ліни Василівни.

Є у неї знаковий вірш про царицю Астину, якою цар хотів похвалитися перед гостями — державними послами — і відрядив гінців кликати її.

Євнухи дріботіли, халатами тріпотіли,
 Наказ той ледве пролопотіли.

Назад брели, як при подагрі.
 Один від страху аж ячить:
 — Мовчить цариця, государю.
 Стоїть цариця і мовчить.

Цар побілів: — Я вас в темницю!
 Я вас у мурах заморю!
 Як сміє хтось, хоч би й цариця,
 Чинити всупереч царю?!

А що ж цариця? Пригадуєте?

...Лиш усміхнулись губи крейдяні:
 — Велінь царя не визнаю.
 Бо, через євнухів передані,
 Втрачають царственість свою!

Як тут не провести паралель між царицею Астиною і Ліною Костенко, яка шляхетно відмовилася від кількох пропозованих їй орденів із рук услужливих державних чиновників, котрі указами тріпотіли, нагородити її хотіли, а вона відмовилася ставати в ряд багатьох не вельми достойних, бо — її Доля нагородила перебуванням ув одному ряду зі світовими велетами духу.

Після виходу друком роман «Маруся Чурай» аж просився до людей із чийогось виразного голосу. Мені тоді думалося, що єдино можливою виконавицею могла бути Ніна Матвієнко. Але текст роману вимагав голосу не співачки, а професійної чितिці — такого ж темпераменту, як Ліна Костенко. І така єдино можлива артистка знайшлася: Ніла Крюкова. Моноопера мала відбутися в Київській державній філармонії, але цього не сталося, керівництво філармонії спішно переадресувало її до іншого, непідготовленого приміщення. Іван Малкович у газеті «Україна молода» писав:

«Коли в останній момент в філармонії відмінили монооперу за «Марусею Чурай», Ліна Костенко прийшла до директора філармонії, підвела його під люстру (щоб краще видно) і відляпасува-

ла йому фізію. Той нерозумний директор подав на неї в суд, — зрештою, це відома історія. Але найбільше мені подобається те, що було далі... Ліну Костенко викликали в суд і запитали, чи не заперечує вона того, що дала ляпаса директорові філармонії. «Заперечую», — сказала Ліна Василівна. «Як? Ви це заперечуєте?» «Так, заперечую, — відповіла вона, — бо я дала не одного, а два ляпаса — за себе і за Марусю Чурай...».

Слухаючи свого часу розповідь очевидців про цю історію, я думав: «Це — достойна відповідь генія, приреченого жити і діяти в умовах заблокованої культури. Але шкода, що Ліна Костенко дала тільки два ляпаса. Треба було відважити й третій — за Нілу Крюкову, котра згодом блискуче прочитала «Марусю Чурай» — і це читання триумфально транслювалося по українському телебаченню.

А ляпас Ліни Костенко був адресований не лише директорові філармонії, а й тодішній розпроцензурній загаті. Вся ж подальша творчість поетеси стала гучним ляпасом всій радянській системі, котра будувалася на брехні — системі, яка боялася правди і тому переслідувала правдоборців.

Правда Шевченка і Правда Ліни Костенко — рідні сестри.

На завершення наведу доречний вислів журналістки Таїсії Мостової, поданий в Інтернеті, де вона пише:

«Годі вже добивати цей народ. Настав найвищий час повернути його історію, його мову, його культуру. Усе це віками нищила імперія, як визначні чинники його національної ідентичності. Нині вже не імперія, не ворог, а у своїй же незалежній державі знайшлися сили різнозаряджені та водночас спрямовані на демонтаж України».

Свій виступ на презентації 80-річна Ліна Костенко закінчила так:

«Нині я справді надумала повернутися в літературу, культуру, бо важкий час — це завжди мій час».

Можна було б ще багато говорити про творчі здобутки Ліни Костенко, але краще кожному з нас самотійно звернутися до творчості цієї геніальної Поетеси і читати, й перечитувати її якомога частіше. Вона не дає ніяких інтерв'ю, бо в своїх творах висловлюється щонайповніше.

Багатосторінковий том «Вибраного» Ліни Костенко, виданий 1989 року, завершується інкрустативним рядком: «Народ шукає в геніях себе». Шукаймо в поезії Ліни Костенко власного суголося і почуваймося повноправними представниками щедрого на таланти українського народу! Уважніше придивімося до мімікрії многих нині сущих владців, думаймо і діймо відповідально, бо «життя людського строки стислі. Немає часу на поразку».